

Krakowski dialog teologiczny – próba bilansu,
red. ks. Łukasz Kamykowski,
Kraków 2018, s. 83–114.
(BIBLIOTEKA EKUMENII I DIALOGU, 41).

DOI: <http://dx.doi.org/10.15633/9788374387101.06>

Ks. Krzysztof Kościelniak

Polityczne i teologiczno-prawne aspekty islamu i jego modernizacji w kontekście historii świata muzułmańskiego, chrześcijaństwa orientalnego i religii Azji. Zakresy badań własnych

Wstęp: związki dialogu z modernizacją
islam w licznych kontekstach

Muzułmanie często określają islam jako religię i państwo (المسألة) (المسألة). Z tego powodu kondycja współczesnego dialogu z islamem (tzn. z wieloma grupami muzułmańskimi) nie może być ode-
rwana od historii porażki demokratyzacji świata muzułmańskiego. Po okresie kolonializmu wielu muzułmanów opowiadało się za modernizacją islamu, nowoczesnością i upodmiotowieniem narodu. Dziś z perspektywy czasu ocenia się, że ową postulowaną nowoczesność wprowadzono wybiórczo, gdyż wielu aktorów wykorzystuje głównie nowoczesne środki represji i indoktrynacji dla swych partykularnych celów. Sprzymierzeńcy dialogu: nowoczesność i jej najbardziej istotny element – rozdział religii od państwa w coraz

szerszych kręgach muzułmanów zostały uznane za błąd i podporządkowanie się Zachodowi.

Wspomniany kontekst nie może być pomijany w dialogu Kościoła z islamem. Ów dialog tworzy skomplikowany zakres interakcji z dużą liczbą różnych podmiotów po obu stronach. Warto więc wyjść poza znane i ogólne informacje na temat dialogu, które inspirował Sobór Watykański II. Rodzą się bowiem nowe pytania i dylematy, które mają bezpośredni związek z przyszłością i kondycją relacji muzułmańsko-chrześcijańskich (a właściwie z szeroko rozumianym dialogiem świata islamu z pluralistycznym Zachodem). Są to kwestie, takie jak np.:

1. Czy w świecie islamu skompromitowała się sama idea modernizacji?

2. Czy wraz krytyką westernizacji w społeczeństwach muzułmańskich, dynamicznym nawrotem religii w jej tradycyjnych formach można nadal mówić o szansach modernizacji (czy dialogu), które zmierzałyby do rozdziału religii od państwa respektującego prawa jednostek (np. mniejszości chrześcijańskiej) i rządy prawa?

3. Czy postulowana modernizacja m.in. poprzez dialog (czy też sam dialog) jest rzeczywiście pragnieniem muzułmanów, czy też idealistyczną projekcją Zachodu (chrześcijan)?

4. Czy modernizacja islamu wspierająca dialog załamała się w pół drogi na skutek odmiennego dziedzictwa historycznego, religijnego, kulturowego, prawnego itd.?

Tego rodzaju pytań rodzi się znacznie więcej. Trudno też w każdym wypadku udzielić lapidarnej i jednoznacznej odpowiedzi. Niewątpliwie nie można tego dokonać bez zapoznania się z historycznymi, teologicznymi, socjologicznymi i politycznymi uwarunkowaniami świata islamu oraz jego relacji z innymi systemami religijnymi Azji. Właśnie wspomniane wyżej pytania i dylematy dotyczą w rzeczy samej złożoności fenomenu islamu i jego różnych współzależności. Jednocześnie wyznaczają one zakresy badawcze autora, inspirując go do nowych dociekań szczegółowych.

Zakres badań: współczesne kraje muzułmańskie

Badanie kondycji współczesnych krajów muzułmańskich winno być jednym z podstawowych zakresów aktywności dialogicznej. Wynika to z faktu, iż jedna z form islamu, która jest zasadniczo przeciwna dialogowi, tzw. islamizm, stanowi dzisiaj poważny ruch społeczno-polityczny obecny w większości krajów muzułmańskich. Ideologia ta osłabia dialog, gdyż traktuje ona islam nie tylko jako religię, ale jako całościowy system polityczny, który regulować winien prawne, gospodarcze i społeczne aspekty funkcjonowania państwa w oparciu o literalną interpretację Koranu i hadisów. Powyższe racje skłaniały do przeprowadzania badań niżej wymienionych zagadnień.

Modernizacja islamu, demokratyzacja w krajach muzułmańskich

Badania te dotyczą modeli modernizacji islamu w dynamicznym kontekście¹, procesów demokratyzacji w świecie islamu na przykładzie statusu mniejszości religijnych², elementów demokracji w świecie islamu³, prób rozdziału religii od państwa w krajach

¹ Por. K. Kościelniak, *Modernizacja islamu – fenomen świata muzułmańskiego czy polityczny cel Zachodu?*, w: *Religia a stosunki międzynarodowe*, red. B. Bednarczyk, Z. Pasek, P. Stawiński, Kraków 2010, s. 145–160; *Państwo, religia i wspólnota. Wybrane zagadnienia z procesów modernizacji na Bliskim Wschodzie*, red. K. Kościelniak, Kraków 2010.

² Por. *Change and Stability. State, Religion and Politics in the Middle East and North Africa*, red. K. Kościelniak, Kraków 2010; K. Kościelniak, *Dilemmas of democracy in the Middle East. Izrael, Jordan, Turkey*, Kraków 2010; K. Kościelniak, *Change of Coptic Identity*, w: *Change and Stability. State...*, dz. cyt., s. 77–92; K. Kościelniak, *Przemiany tożsamości koptyjskiej*, w: *Państwo, religia i wspólnota...*, dz. cyt., s. 185–200.

³ Por. K. Kościelniak, *Relacja państwo – religia w ujęciu islamu i katolicyzmu. Studium historyczno-porównawcze na temat sekularyzacji*, w: „*Analecta Cracoviensia*” 34 (2002) s. 329–352.

muzułmańskich⁴, różnic pomiędzy chrześcijańską a muzułmańską percepcją sekularyzacji⁵ oraz zakresów jej praktycznego stosowania w krajach muzułmańskich⁶. Uwzględnione zostały nie tylko racje przemawiające za tym fenomenem (teoretyczno-praktyczne wymiary perspektywy chrześcijan i tzw. świata zachodniego), ale przede wszystkim konieczność nieustannej rewizji postulatów modernizacji islamu, tak by nie tworzyły nowego „dyktatu” Zachodu powodującego wzrost nastrojów fundamentalistycznych i pan-islamskich.

Imigranci muzułmanie w Europie

Wykonane zostały analizy zróżnicowania kulturowego, etnicznego, politycznego, mentalnego muzułmanów-imigrantów w Polsce w latach 1989–2014⁷. Usystematyzowano ponadto perspektywy i problemy migracji muzułmanów do Europy⁸.

⁴ Por. K. Kościelniak, *The range of religious liberties of the Christian minorities in the Republic of Turkey in the background of the political changes in the 20th century and the beginning of the 21st century*, w: *Dilemmas of democracy...*, dz. cyt., s. 181–196; K. Kościelniak, *Status prawny chrześcijan w Turcji (2008) na tle zmian politycznych w XX wieku i najnowszych dyrektyw unijnych*, w: *Lex tua veritas*, Kraków 2010, s. 831–847.

⁵ Por. K. Kościelniak, *Relacja państwo – religia w ujęciu islamu i katolicyzmu...*, dz. cyt., s. 329–352.

⁶ Por. K. Kościelniak, *Dżihad. Święta wojna w islamie. Związek religii z państwem. Islam a demokracja. Chryścjanie w krajach muzułmańskich*, Kraków 2002.

⁷ Por. K. Kościelniak, *Muzułmanie polscy. Religia i kultura*, Kraków 2015; K. Kościelniak, *Muzułmanie – charakterystyka społeczno-kulturowa w kontekście migracji do Polski*, w: *Społeczno-kulturowa identyfikacja cudzoziemców*, red. J. Schmidt, D. Niedźwiedzki, Poznań 2016, s. 353–488.

⁸ K. Kościelniak, *Referat Migracja muzułmańska w Europie. Perspektywy i problemy integracji*, Zjazd Stowarzyszenia Teologów Moralistów Zakopane, 12–14 czerwca 2016, por. http://readgur.com/doc/1471184/plan-zjazdu-stm_2016_zakopane (dostęp 10.07.2017).

Kondycja mniejszości muzułmańskiej w Indiach i Chinach

Przeprowadzono badania nad wybranymi zagadnieniami odnoszącymi się do statusu wyznawców islamu w dwóch największych krajach światach. Po pierwsze, ustalone zostały konsekwencje nowej fazy muzułmańsko-hinduskiego konfliktu od powstania *Bharatiya Janata Party*⁹. Po wtóre, zajęto się analizą tożsamości jednej z grup wyznawców islamu w Chinach, tzn. percepcją bohatera narodowego Apaka Hodży w szerokim kontekście historycznym i dyskusją wewnątrz muzułmańskiej wspólnoty Ujgurów w Xinjiāng (tzw. Turkiestan Wschodnim) na jego temat¹⁰.

Ekonomiczne przyczyny i gospodarcze konsekwencje „Wiosny Arabskiej”, aktorzy wojny domowej w Syrii

Paradoksalnie przyczyną nagłego wybuchu niezadowolenia społecznego (tzw. „Wiosny Arabskiej”) w uznawanym za bastion autorytaryzmu regionie nie był w pierwszym rzędzie ograniczony zakres swobód demokratycznych, ale względy ekonomiczne. Na takie stwierdzenie pozwoliły przeprowadzone analizy stanu gospodarki Egiptu, Tunezji, Syrii i Libii w okresie poprzedzającym tzw. „Wiosnę Arabską”. Przebadano również olbrzymie koszty ekonomiczne tej rewolucji w latach 2011–2013¹¹. Co się tyczy wieloletniej, krwawej

⁹ Por. K. Kościelniak, *Implikacje religijnego nacjonalizmu hinduskiego Bharatiya Janata Party (BJP) dla społeczności muzułmańskich Indii*, w: *Nacjonalizm i religia. Refleksje nad uniwersalnością pojęć i teorii w kontekście badań Azji i Afryki Północnej*, red. M. Pycińska, K. Wiciarz, Kraków 2013, s. 203–222.

¹⁰ Por. K. Kościelniak, *The Afaq (Apak) Khoja and his Mausoleum in Kashgar as a symbol of Uyghur's identity (ca 1640–2015)*, w: „*Analecta Cracoviensia*” 47 (2017).

¹¹ Por.: K. Kościelniak, *The Economic Aspects of the Arab Spring. Th EU's New Partnership and Strategy*, w: *Poland-Jordan-European Union: A New Role of Europe in the Middle East after the Arab Spring*, ed. K. Bojko, Amman 2013, s. 63–82; K. Kościelniak, *The new EU's economic strategy towards Arab countries*, w: *Past – Present – Future. Bonds*

wojny domowej w Syrii i perspektyw jej zakończenia, dokonano oceny ideologicznej i politycznej roli Rosji w Syrii. W kontekście dialogu chrześcijańsko-muzułmańskiego przedstawione zostały nowe wymiary dynamizmu interakcji po stronie Rosji zaangażowanej w obronę chrześcijan w kontekście kontrowersyjnych powiązań USA z radykalnym islamem¹².

Zakres badań: islamistyka

Współczesny dialog ze światem islamu warunkuje duże zróżnicowanie dogmatyczne i ideologiczne w obrębie szeroko rozumianej ummy muzulmańskiej. Interakcję chrześcijańsko-muzułmańską utrudnia fakt, iż po stronie muzulmańskiej poszczególne grupy wykluczają inne jako nie reprezentujące islamu. Co gorsza, tego rodzaju działania są niezwykle wątpliwe ze względu na fakt, iż w islamie trudno jest mówić o ortodoksji czy herezji, ponieważ religia ta nie dysponuje autorytatywną instancją, która ustala, co przynależy, a co nie do „zdrowej nauki”. Spośród morza zagadnień tego zakresu wybrane zostały niżej przedstawione tematy badań.

between Poland and Jordan - Europe and the Arab World, ed. K. Bojko, K. Shorgan, S. Abudayeh, Amman 2013, s. 59–81.

¹² Por.: K. Kościelniak, *Too early for peace talks? External and internal prospects for ending Syria's civil war*, w: *Prospects for peace and prosperity in the New Age*, ed. Chin-mo Cheng, Taipei: Department of Diplomacy and International Relations Tamkang University 2017, s. 39–70; K. Kościelniak, *Ideologiczne aspekty zaangażowania Rosji w syryjskiej wojnie domowej 2011–2017*, w: „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 3 (2017), s. 233–258; K. Kościelniak, *An unpredictable social-religious conflict? Sources of the political success of Russia in the Syrian Civil War in the context of US' and EU's policies*, referat wygłoszony podczas *The International Conference Eurasia: Historical Background, International Relations, Social-Economic Development*, Graduate Institute of European Studies (GIES), Tamkang University, March, 25. 2017. Nowe elementy tego zaangażowania Rosji [*The ideological aspects of Russian involvement in the Syrian Civil War (2011–2018)*] zostaną ukazane podczas *V World Congress for Middle Eastern Studies (WOCMES 2018)* w Sewilli 16–22.07.2018.

Zagadnienia teologiczno-prawne islamu

Dokonano analiz źródłowych z zakresu tradycji muzułmańskiej¹³ (która jest kluczowa dla wielu nurtów islamu), koncepcji czasu i kalendarza muzułmańskiego¹⁴, demonologii koranicznej¹⁵, interpretacji al-A'raf („czyścica muzułmańskiego”)¹⁶. W ramach tych badań została wykonana pierwsza w języku polskim, monumentalna, tematyczna konkordancja do Koranu¹⁷. Ponadto podjęto analizy hermeneutyki Koranu w świecie islamu (rozumienie objawienia, typy egzegezy i kontrowersje wokół krytycznego badania Koranu)¹⁸, zasad i kryteriów sunnickiej teologii muzułmańskiej¹⁹ oraz aspektów boskości człowieka według mistyka muzułmańskiego Farida-ad-dīna ‘Aṭṭāra Nīṣāpūriego

¹³ Por.: K. Kościelniak, *Tradycja muzułmańska na tle akulturacji chrześcijańsko-islamskiej od VII do X wieku. Geneza, historia i znaczenie zapożyczeń nowotestamentowych w hadisach*, Kraków 2001; K. Kościelniak, *Sunna, hadisy i tradycjoniści. Wstęp do tradycji muzułmańskiej*, Kraków 2006; autor min. utrwalił na gruncie j. polskiego rozróżnienie pomiędzy terminami „tradycjonista” a „tradycjonalista”, zob. *Recenzja: Wstęp do tradycji muzułmańskiej*, „Antologia Islamska” 2007, s. 1–7, w: http://zahid.fm.interiowo.pl/pliki/sunna_antologia/wstep%20do%20tradycji%20muzulmanskiej%20recenzja.pdf (dostęp 23.06.2016).

¹⁴ Por. K. Kościelniak, *Czas i historia w islamie. Kalendarz i podstawy chronologii muzułmańskiej*, Kraków 2013.

¹⁵ Por. K. Kościelniak, *Złe duchy w Biblii i Koranie – wpływ demonologii biblijnej na koraniczne koncepcje szatana w kontekście oddziaływań religii starożytnych*, Kraków 1999.

¹⁶ Por. K. Kościelniak, *Eschatologia muzułmańska – możliwości dialogu na podstawie analizy islamskiej nauki o Al-A'raf – „czyścicu”*, w: *Dialog międzyreligijny*, red. H. Zimoń, Lublin 2004, s. 289–310

¹⁷ Por. K. Kościelniak, *Tematyczna konkordancja do Koranu*, Kraków 2006.

¹⁸ Por. K. Kościelniak, *Hermeneutyka Koranu w świecie islamu. Rozumienie objawienia, typy egzegezy i kontrowersje wokół krytycznego badania świętej księgi*, w: *Islam. Apologia i dialog*, red. P. Arteniuk, Płock 2016, s. 58–119.

¹⁹ Por. K. Kościelniak, *Perspektywy, zasady i kryteria sunnickiej teologii muzułmańskiej i ich implikacje we współczesnym islamie*, w: *Koncepcje teologii katolickiej*, red. M. Chojnacki, J. Morawa, A. Napiórkowski, Kraków 2013, s. 271–292.

(zm. 1221)²⁰ i wpływów neoplatonickich na jego poglądy²¹. Ponadto ukazane zostały zakresy uniwersalistycznych roszczeń islamu²², eschatologii muzułmańskiej²³, problemu niewolnictwa w islamie²⁴, statusu prawnego kobiety w islamie²⁵. Wreszcie dokonano tłumaczeń i komentarzy kilkudziesięciu hadisów²⁶.

²⁰ Por. K. Kościelniak, *Aspects of divinization according to Farīd-al-dīn ‘Attār Nišāpūrī* (died c. 1221), w: *Divine Men and Women In The History And Society Of Late Hellenism*, ed. M. Dzielska, K. Twardowska, "Byzantina et Slavica Cracoviensia VII", Cracow 2013, s. 91–101.

²¹ Por. *Neoplatonic Elements in the Conference of the Birds of Attar Nishapuri* (c. 1145–1221), The 10th International Conference on Language, Literature, Culture and Education (ICLLCE), Singapore 23rd–24th March 2018, w: <https://icsai.org/icllce10/presentation-schedule/> (dostęp 03.04.2018).

²² Por. K. Kościelniak, *Uniwersalistyczne roszczenia islamu*, w: *Uniwersalizm chrześcijaństwa a pluralizm religii. Materiały z sympozjum Tarnów – Kraków, 14–15 kwietnia 1999 r.*, Tarnów 2000, s. 132–153.

²³ Por.: K. Kościelniak, *Al-Qiyama - zmartwychwstanie w nauce islamu*, w: „Resovia Sacra” 6 (1999), s. 95–113; K. Kościelniak, *Piekło i potępienie w islamie*, w: „Polonia Sacra” 10 (2002), s. 217–227.

²⁴ Por. K. Kościelniak, *Niewolnictwo w islamie wczoraj i dziś*, w: „Polonia Sacra” 14 (2004), s. 39–56.

²⁵ Por. K. Kościelniak, *Status teologiczny i prawny kobiety w islamie. Tradycja a zmiany prawne w ciągu ostatnich dziesięcioleci*, w: „W Nurcie Franciszkańskim” 13 (2003) s. 105–113.

²⁶ Por.: K. Kościelniak, *Wybrane hadisy ze zbiorów kategorii al-kutub as-sitta - „sześciu ksiąg islamu, Część I: Tradycje ze zbioru As-Sahih Al-Buhārīego (zm. 870)*, w: „Collectanea Theologica” 74 (2004), s. 137–148; *Część II: Tradycje ze zbioru As-Sahih Al-Muslima (zm. 875). Wstęp historyczny, tłumaczenie i komentarz*, w: „Collectanea Theologica” 74 (2004), s. 148–154; *Część III: Tradycje ze zbioru Al-Ġāmi‘ as-Sahih At-Tirmidīego (zm. 892). Wstęp historyczny, tłumaczenie i komentarz*, w: „Collectanea Theologica” 74 (2004), s. 155–158; K. Kościelniak, *Chrześcijańskie wpływy na muzułmańska antropologię we wczesnym średniowieczu na przykładzie wybranych tradycji*, w: „Folia Historica Cracoviensia” 10 (2004), s. 221–226.

Interpretacje dżihadu

Wokół konceptualizacji świętej wojny w islamie narosło wiele kontrowersji i nieporozumień. Niemniej idea dżihadu znalazła się z zakresie obowiązków nałożonych na muzułmanów. W kontekście umacniającego się fundamentalizmu islamskiego przeanalizowane zostały zasadnicze rysy koncepcji dżihadu w ujęciu źródeł sunnickich (Koran, sunna) i ich współczesne modyfikacje w świecie islamu²⁷. Jest to uzupełnienie wcześniejszej propozycji dynamicznego, komplementarnego i krytycznego ujęcia dżihadu w aspektach historycznym, teologicznym i dialogu życia²⁸.

Historia islamu

Bez znajomości dziejów świata muzułmańskiego wiele fenomenów islamu jest niemożliwe do wyjaśnienia. Znajomość faktografii historycznej i ich interpretacji wpływa na rozumienie np. procesów zapożyczeń i wymiany kulturowo-religijnej. W ramach tego rodzaju badań zsyntezowano dzieje Azji Środkowej od VI do XII wieku²⁹ oraz historię Afryki subsaharyjskiej w średniowieczu³⁰, jako części monumentalnej *Wielkiej historii Świata*. Wyeksponowano

²⁷ Por. K. Kościelniak, *Rozumienie wojny w źródłowych tekstach islamu*, w: *Kościół i dar pokoju*, red. M. Chojnacki, J. Morawa, A. Napiórkowski, Kraków 2016, s. 147–172.

²⁸ Por.: K. Kościelniak, *Dżihad. Święta wojna w islamie...*, dz. cyt.; K. Kościelniak, *Dżihad – wyzwanie dla świata*, w: *Czy islam jest religią terrorystów*, red. E. Sakowicz, Kraków 2002, s. 197–208; K. Kościelniak, „Święta wojna” w islamie. *Historyczno-teologiczne aspekty dżihadu*, w: „Polonia Sacra” 9 (2001), s. 181–224.

²⁹ Por. K. Kościelniak, *Dzieje Azji Środkowej od VI do XII wieku*, w: *Wielka historia Świata*, t. 4: *Kształtowanie średniowiecza*, red. M. Salamon, Kraków 2005, s. 605–632.

³⁰ Por. K. Kościelniak, *Dzieje Afryki od VI do XII wieku*, w: *Wielka historia Świata...*, dz. cyt., t. 4, s. 230–243.

też osiągnięcia i porażki Abbasydów (750–1258)³¹, dynastii której poczynania przyczyniły się do utrwalenia wielu zjawisk społeczno-religijnych w świecie islamu. Ponadto wydobyto znaczenia historii i historiografii w myśli muzułmańskiej³², zrekonstruowano wygląd grobu Mahometa w XVII wieku na podstawie relacji Polaków uprowadzonych do Egiptu³³ oraz przeanalizowano wkład prof. Tadeusza Lewickiego (1906–1992) do islamistyki i studiów nad dziejami Zachodniej Afryki³⁴.

Zakres: orientalne chrześcijaństwo

Jednym z wielu stereotypów funkcjonujących w społeczeństwach zachodnich jest uproszczony schemat: „Arab to muzułmanin”. Tymczasem kultura arabska nie jest wyłącznie dziedzictwem islamu. Od II wieku do powstania islamu chrześcijanie odnosili mniejsze lub większe sukcesy ewangelizacyjne na Półwyspie Arabskim. Po podbojach muzułmańskich na terenach Bliskiego Wschodu, Afryki Północnej i Azji Centralnej postępowała systematyczna arabizacja chrześcijan. Szczególnie arabizacja Koptów, Syryjczyków i części Greków sprawiła, że chrześcijaństwo nigdy nie opuściło kultury arabskiej. Więcej, ich koegzystencja z muzułmanami dostarcza wielu ciekawych przykładów dialogu życia, jaki wdrażali chrześcijanie na ziemiach islamu. Badania tego nurtu obejmują niżej omówione tematy.

³¹ Por. K. Kościelniak, *Prosperity and Stagnation. Some Cultural and Social Aspects of the Abbasides Period (750–1258)*, „Orientalia Cracoviensia” 1 (2010).

³² Por. K. Kościelniak, *Czas i historia w islamie. Kalendarz i podstawy chronologii muzułmańskiej*, Kraków 2013.

³³ Por. K. Kościelniak, *Grób Mahometa według relacji Polaków uprowadzonych do Egiptu w opisie franciszkanina Antoniego Gonzalesa z 1673 roku*, w: „Przegląd Orientalistyczny” 1–2 (2005), s. 79–85.

³⁴ Por. K. Kościelniak, *The contribution of Prof. Tadeusz Lewicki (1906–1992) to Islamic and West African Studies*, w: „Analecta Cracoviensia” 44 (2012).

Chrześcijaństwo arabskie przed Mahometem

Poszukiwania naukowe w tym zakresie zaowocowały pierwszą w Polsce monografią na temat arabskiego chrześcijaństwa przed Mahometem³⁵, analizami chrześcijaństwa wśród nomadów na pograniczach Syrii³⁶ i chrześcijańskiego piśmiennictwo arabskiego przed powstaniem islamu³⁷.

Historia kościołów melkickiego i maronickiego

Wspomniane kościoły należą do najbardziej aktywnych wspólnot chrześcijańskim na Bliskim Wschodzie. Praca w archiwach i bibliotekach Syrii (2002–2003) ułatwiła napisanie pierwszej w Polsce (jednej z nielicznych na świecie) historii chrześcijan kościoła melkickiego (katolickiego) od podboju muzułmańskiego Syrii (634) do podboju osmańskiego Bliskiego Wschodu (1516)³⁸, ukazanie konsekwencji IV

³⁵ Por. K. Kościelniak, *XX wieków chrześcijaństwa w kulturze arabskiej*, t. 1: *Arabia starożytna. Chrześcijaństwo w Arabii do Mahometa (zm. 632)*, Kraków 2000.

³⁶ Por. K. Kościelniak, *Chrześcijaństwo wśród nomadów arabskich na pograniczach Palestyny do aneksji Syrii*, w: *Palestyna, dawniej i dziś. Materiały Interdyscyplinarnej Konferencji Naukowej zorganizowanej w Poznaniu, 19–20 listopada 2001 przez Katedrę Orientalistyki Uniwersytetu im. A. Mickiewicza*, red. A. Abbas, Poznań 2002, s. 67–78.

³⁷ Por.: K. Kościelniak, *Quelques remarques sur la littérature pré-islamique arabe chrétienne*, w: „Rocznik Orientalistyczny” 57 (2004), s. 69–76; K. Kościelniak, *Chrześcijańskie piśmiennictwo arabskie przed Mahometem i jego wpływ na islam*, w: „Analecta Cracoviensia” 35 (2003), s. 329–343; K. Kościelniak, *Jewish and Christian religious influences on pre-Islamic Arabia on the example of the term RHMNN (“the Merciful”)*, „Orientalia Christiana Cracoviensia” 3 (2011), s. 67–74; K. Kościelniak, *Tytuł Boga RHMNN – „Miłosierny” z żydowskich i chrześcijańskich inskrypcji przedmuzułmańskiej Arabii. Politeistyczna czy monoteistyczna geneza koranicznego ar-Rahmān?*, „Analecta Cracoviensia” 43 (2011), s. 313–328.

³⁸ Por. *Grecy i Arabowie. Historia Kościoła melkickiego (katolickiego) na ziemiach zdobytych przez muzułmanów (634–1516)*, Kraków 2004.

krucjaty dla Kościoła melkickiego³⁹, wkład tego kościoła w kulturę arabską w średniowieczu⁴⁰ oraz obecność melkitów w Azji środkowej, czyli poza tradycyjną ich lokalizacją⁴¹. Przedstawiono też rolę kulturotwórczą kościoła maronickiego na Bliskim Wschodzie jako łącznika Wschodu ze Zachodem⁴². Przebadano na źródłach wkład maronitów w słynny Statut Organiczny Libanu (*Règlement*) z lat 1861 i 1864 oraz sytuację maronitów do 1861 roku⁴³, a także zmiany statystyczne chrześcijan w Libanie i Syrii w XX wieku⁴⁴.

³⁹ Por. K. Kościelniak, *Konsekwencje IV krucjaty dla patriarchatu Antiochii na tle relacji melkicko-lacińskich w XI–XIII wieku*, w: *IV Krucjata. Historia - reperkusje - konsekwencje*, red. Z. Kijas, M. Salamon, Kraków 2005, s. 219–235.

⁴⁰ Por.: K. Kościelniak, *From Grecian to Arabic. The Contribution of the Melchite Church to Arabic Culture in the early Middle Ages (VIIth – XIth Centuries)*, w: „*Analecta Cracoviensia*” 12 (2006–2007), s. 483–495; K. Kościelniak, *Arabic Culture of the Melchite Church in the early Middle Ages (7th–11th) century*, w: „*Orientalia Christiana Cracoviensia*” 3 (2011), s. 55–66.

⁴¹ Por. K. Kościelniak, *The Melkites – ‘people of the emperor’ in Abbasid Baghdad and Central Asia*, w: *Prosperity and Stagnation. Some Cultural and Social Aspects of the Abbasides Period (750–1258)*, ed. K. Kościelniak, w: „*Orientalia Christiana Cracoviensia*” 1 (2010), s. 101–114.

⁴² Por.: K. Kościelniak, *Between the Syriac heritage and the Papacy. The cultural influence and contribution of the Maronite Church to the growth of the Middle East in the 14th–19th centuries*, w: „*Orientalia Christiana Cracoviensia*” 2 (2010) s. 79–92; K. Kościelniak, *Wokół klasztoru. Monastyczno-patriarchalna struktura Kościoła maronickiego*, w: *Kapłaństwo zakonników*, red. M. Chojnacki, J. Morawa, A. Napiórkowski, Kraków 2010, s. 85–100.

⁴³ Por.: K. Kościelniak, *Status chrześcijan w Libanie według “Règlement” z 1861 oraz 1864 roku*, w: „*Analecta Cracoviensia*” 40 (2008), s. 357–372; K. Kościelniak, *Wpływy zachodnie na kształtowanie się ustroju Libanu w drugiej połowie XIX wieku*, w: *Oddziaływanie cywilizacji śródziemnomorskiej*, „*Mare inclitum*” t. 4, Kraków 2009, s. 291–305; K. Kościelniak, *Z historii dialogu życia. Swobody obywatelskie i zasady porządku konfesyjnego w tzw. „Małym” Libanie według „Règlement” z 1861 i 1864 roku na tle wydarzeń epoki*, w: *Prawa człowieka w kulturze północnej Afryki Bliskiego i Dalekiego Wschodu*, red. K. Kościelniak, Kraków 2008, s. 109–125.

⁴⁴ Por.: K. Kościelniak, *Les chrétiens au Liban au XXe siècle. Les changements statistiques*, w: „*Folia Orientalia*” 39 (2003), s. 187–191; K. Kościelniak, *Chrześcijananie w Syrii i Libanie. Zmiany statystyczne w XX wieku*, w: „*Folia Historica Cracoviensia*” 12 (2006), s. 71–84.

Koptowie, chrześcijaństwo współczesnego Egiptu i Turcji

Koptowie jako jedna z najbardziej prześladowanych wspólnot chrześcijańskich przez ekstremistów muzułmańskich zwraca uwagę opinii światowej. Z tego powodu przeprowadzono analizy podstaw i przemian tożsamości Koptów⁴⁵, zaprezentowano pluralizm Kościoła katolickiego w Egipcie, na który składa się kilka Kościołów unickich, a także bogactwo zgromadzeń i zakonów⁴⁶. Wiele miejsca poświęcono kondycji mniejszości chrześcijańskich w Turcji, które doświadczają pewnych form ograniczeń, a czasem dyskryminacji. Przyczyną tych zjawisk są m.in. przyjęte formy wdrażania laicyzacji⁴⁷.

⁴⁵ Por.: K. Kościelniak, *Kościół koptyjski od podbojów muzułmańskich do wypraw krzyżowych*, w: *Starożytność chrześcijańska*, red. J. C. Kałużny, Kraków 2007, s. 55–67; K. Kościelniak, *Change of Coptic Identity*, w: *Change and Stability. State, Religion and Politics in the Middle East and North Africa*, ed. K. Kościelniak, Kraków 2010, s. 77–92; K. Kościelniak, *Przemiany tożsamości koptyjskiej*, w: *Państwo, religia i wspólnota. Wybrane zagadnienia z procesów modernizacji na Bliskim Wschodzie*, red. K. Kościelniak, Kraków 2010, s. 185–200; K. Kościelniak, *Status obywatela czy mniejszości? Sytuacja i tożsamość Koptów na przełomie XX i XXI wieku*, w: *Kościół a świat współczesny*, red. H. Kowalska-Stus, „Prace Komisji Kultury Słowian” t. 10, Kraków 2014, s. 325–338.

⁴⁶ Por. K. Kościelniak, *Pluralizm Kościoła Katolickiego w Egipcie wczoraj i dziś*, w: „*Saeculum Christianum*” 7 (2000), s. 36–55.

⁴⁷ Por.: K. Kościelniak, *The range of religious liberties of the Christian minorities in the Republic of Turkey in the background of the political changes in the 20th century and the beginning of the 21st century*, w: *Dilemmas of democracy In the Middle East*, w: *Dilemmas of democracy In the Middle East. Israel, Jordan, Turkey*, ed. K. Kościelniak, Kraków 2010, s. 181–196; K. Kościelniak, *Status prawny chrześcijan w Turcji (2008) na tle zmian politycznych w XX wieku i najnowszych dyrektyw unijnych*, w: *Lex tua veritas*, Kraków 2010, s. 831–847; *Organizacja, kondycja i problemy mniejszości religijnych w Turcji*, w: *Państwo, religia i wspólnota. Wybrane zagadnienia z procesów modernizacji na Bliskim Wschodzie*, red. K. Kościelniak, Kraków 2010, s. 249–280.

Historia kondycji kościołów chrześcijańskich na ziemiach islamu

Degradacja chrześcijaństwa na terenach tradycyjnie chrześcijańskich (Syria, Egipt, Turcja, Północna Afryka) przybierała różny charakter i następowała na skutek różnorodnych czynników. Badania na ten temat potwierdziły, iż destrukcja chrześcijaństwa na Bliskim Wschodzie nie była skutkiem wypraw krzyżowych, lecz rozpoczęła się już od epoki Umajjadów i Abbasydów⁴⁸. Ukazano mozaikę kościołów przedchalcedońskich i ich dalsze dzieje w kontekście islamu⁴⁹, sinusoidę kondycji chrześcijan na ziemiach islamu⁵⁰, oraz przebadano na źródłach zburzenie bazyliki Grobu Pańskiego w Jerozolimie i prześladowania chrześcijan za panowania kalifa Al-Hakima (996–1021)⁵¹, które stały się jedną z głównych przyczyn krucjat.

Zakres: Islam a chrześcijaństwo – komparatystyka źródeł konstytutywnych islamu i chrześcijaństwa

W próbach zrozumienia koegzystujących na danych obszarach różnych tradycji religijnych, a także ze względów praktycznych dialogu międzyreligijnego niezwykle przydatna jest komparatystyka

⁴⁸ Por. K. Kościelniak, *Chrześcijaństwo wobec podbojów muzułmańskich do wypraw krzyżowych*, w: *W kręgu cywilizacji Półksiężycy*, red. B. Michalak-Pikulska, 6. Ogólnopolska Konferencja Arabistyczna, Kraków 14–15 maja 2002, Kraków 2002, s. 195–207.

⁴⁹ Por. K. Kościelniak, *Piękno pluralizmu przedchalcedońskich Kościołów orientalnych*, w: *Piękno Kościoła*, red. M. P. Chojnacki, J. Morawa, A. A. Napiórkowski, Kraków 2014, s. 49–84.

⁵⁰ Por.: K. Kościelniak, *Sytuacja chrześcijan na ziemiach islamu – wczoraj i dziś*, w: *Czy islam jest religią terrorystów*, red. E. Sakowicz, Kraków 2002, s. 181–192; K. Kościelniak, *Chrześcijaństwo w krajach muzułmańskich*, w: „Tarnowskie Studia Teologiczne” XXIV/1 (2005), s. 15–29.

⁵¹ Por. K. Kościelniak, *O zburzeniu bazyliki Grobu Pańskiego w Jerozolimie i prześladowaniach chrześcijan za panowania kalifa Al-Hakima (996–1021)*, w: *Stromata historica in honorem Roman Mariae Zawadzki*, Kraków 2006, s. 123–131.

źródeł i interpretacji systemów religijnych. Jest to odkrywanie pewnych powiązań, które układają się na zasadzie mniej lub bardziej rozległego spektrum podobieństwa cech norm religijnych, moralnych i prawnych. W tego rodzaju komparatystyce granice wyznacza z jednej strony tożsamość, zaś z drugiej strony zanikanie podobieństwa. Na owe tożsamości, podobieństwa i różnice charakteru normatywnych kultur religijnych, moralnych i prawnych bardzo często oddziałuje też kultura polityczna epoki. Badania z tego zakresu wyrażają się w niżej przedstawionych zagadnieniach.

Demonologia koraniczna

W monografii pt. *Złe duchy w Biblii i Koranie*⁵² ukazano sposób wykorzystania schematu demonologii biblijnej przez Mahometa. Odkryte zostały nowe ogniwa w procesie przenikania idei demonologii biblijnej do Koranu – apokryficzną Ewangelię Bartłomieja 52–55. Wbrew wcześniejszym opiniom odkryto tendencje monofizyckie w demonologii koranicznej, oraz że niemal cała terminologia demonologii koranicznej przeszła przez środowisko etiopskie (język *ge'ez*). Kolejne zapożyczenia w demonologii koranicznej z tradycji apokryficznych, tym razem z Testamentu Salomona, przedstawione

⁵² Por. K. Kościelniak, *Złe duchy w Biblii i Koranie. Wpływ demonologii biblijnej na koraniczne koncepcje szatana w kontekście oddziaływań religii starożytnych*, Kraków 1999. Badania konsultowane z prof. G. R. Khourym [1937–2017] (islamologia, Heidelberg), prof. S. Maulem (asyriologia, Heidelberg) oraz dr M. Ajuso z PISAI (Egipt). K. Kościelniak, *Apokryphischen (pseudepigraphischen) Traditionen in die koranische Dämonologie*, w: „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych Polskiej Akademii Nauk”, t. 63/1, Kraków 2000, s. 53–56; K. Kościelniak, *Der Einfluß der biblischen Dämonologie auf die koranische Vorstellung des Satans*, w: *The Final Conferance of the Mobility Joint European Project - Tempus PHARE, Student Mobility for the Study of Religious Interaction: CHRISTIANITY - JUDAISM - ISLAM*, Kraków 1998, s. 119–124; K. Kościelniak, *Rola apokryfów w procesie przenikania idei demonologii biblijnej do Koranu*, w: „Przegląd Orientalistyczny” 1–2 (2000), s. 61–81; *New Testament Abstracts* 44/3 (2000), s. 626.

zostały m.in. na 22 kongresie L'Union Européenne des Arabisants et Islamisants (UEAI) w 2004 roku⁵³.

Interakcje sunny (tradycji muzułmańskiej) z chrześcijaństwem

Praca *Tradycja muzułmańska na tle akulturacji chrześcijańsko-islamskiej od VII do X wieku*⁵⁴, która zdaniem prof. Janusza Daneckiego „po raz pierwszy w literaturze światowej dokonuje obszernej analizy zapożyczeń nowotestamentowych w hadisach”⁵⁵ ukazuje oddziaływanie treści biblijnych w sunnie. Analizy wyjaśniają genezę, historię i znaczenie zapożyczeń biblijnych w tradycji muzułmańskiej. Temat był konsekwentnie rozwijany również w innych pracach⁵⁶. Opublikowane zostały również ustalenia dotyczące interakcji Koranu z przedislamskimi arabskimi wierzeniami politeistycznymi i chrześcijańskimi⁵⁷ oraz chrześcijańskie wpływy na muzułmańską

⁵³ Por.: K. Kościelniak, *Les éléments apocryphes dans la démonologie coranique*, w: *Authority, Privacy and Public Order in Islam. Proceedings of the 22nd Congress of L'Union Européenne des Arabisants et Islamisants*, ed. B. Michalak-Pikulska, „Orientalia Lovaniensia Analecta” 148, Leuven–Paris–Dudley 2006, s. 41–49; K. Kościelniak, *Arabskie dzinny na usługach Salomona. Znaczenie, geneza i rola tradycji apokryficznych w transformacji biblijnego obrazu Salomona w Koranie*, w: *Religie świata śródziemnomorskiego*, w: „Portolana – Studia Mediterranea”, t. 2: *Religie świata śródziemnomorskiego*, Kraków 2006, s. 83–90.

⁵⁴ Por. K. Kościelniak, *Tradycja muzułmańska na tle akulturacji chrześcijańsko-islamskiej od VII do X wieku. Geneza, historia i znaczenie zapożyczeń nowotestamentowych w hadisach*, Kraków 2001.

⁵⁵ Por. fragment recenzji wydawniczej umieszczony na okładce publikacji *Tradycja muzułmańska...*, dz. cyt.

⁵⁶ Por. K. Kościelniak, *Wpływy biblijne na tradycję muzułmańską. Analiza wybranych hadisów ze zbiorów Buhāriego, Muslima, Mālika ibn Anasa i Tirmidiego*, cz. 1, w: „Polonia Sacra” 6/50 (2000), s. 123–134.

⁵⁷ Por. K. Kościelniak, *Jewish and Christian religious influences on pre-Islamic Arabia on the example of the term RHMNN (“the Merciful”)*, w: „Orientalia Christiana Cracoviensia” 3 (2011), s. 67–74; K. Kościelniak, *Tytuł Boga RHMNN – “Miłosierny” z żydowskich*

antropologię we wczesnym średniowieczu na przykładzie wybranych tradycji⁵⁸.

Elementy biblijne i wczesnochrześcijańskie w Koranie

Oprócz omawianej wyżej demonologii koranicznej na nowo zinterpretowane zostały zakresy staro- i nowotestamentowych zapożyczeń w Koranie⁵⁹, wysunięto hipotezę o wpływach chrześcijańskich na niektóre muzułmańskie interpretacje al-A'raf („czyścica muzułmańskiego”)⁶⁰ oraz wykazano elementy wczesnochrześcijańskie (patrystyczne) w Koranie⁶¹.

Zakres: Islam a chrześcijaństwo – dialog i historia wzajemnych relacji

Muzułmanie i chrześcijanie stanowią ok. 60 proc. ludności świata. Od wzajemnych relacji (koegzystencji czy konfliktów) zależy w dużej mierze pokojowa lub zdestabilizowana przyszłość naszego globu. W dziejach Europy, Azji i Afryki relacje muzułmańsko-chrześcijańskie układały się ambiwalentnie. Obok pokojowego

i chrześcijańskich inskrypcji przedmuzułmańskiej Arabii. Politeistyczna czy monoteistyczna geneza koranicznego ar-Rahmān?, w: „Analecta Cracoviensia” 43 (2011), s. 313–328.

⁵⁸ Por. K. Kościelniak, *Chrześcijańskie wpływy na muzułmańska antropologię we wczesnym średniowieczu na przykładzie wybranych tradycji*, w: „Folia Historica Cracoviensia” 10 (2004), s. 221–226.

⁵⁹ Por. K. Kościelniak, *Wpływ Biblii na Koran*, w: *Biblia w kontekście kultur*, „Studia Nauk Teologicznych PAN” 2009, t. 4, red. M. Rusecki, 2010, s. 54–69.

⁶⁰ Por. *Eschatologia muzułmańska – możliwości dialogu na podstawie analizy islamskiej nauki o Al-A'raf- „czyścicu”*, w: *Dialog międzyreligijny*, red. H. Zimoń, Lublin 2004, s. 289–310.

⁶¹ Por. K. Kościelniak, *Dziedzictwo starożytnego chrześcijaństwa we wczesnym islamie*, w: *U źródeł kultury wczesnochrześcijańskiej. Materiały z sesji naukowej 25 kwietnia 2002*, red. J. C. Kałużny, Kraków 2002, s. 93–113.

współistnienia stosunkowo często dominowały okresy otwartej wrogości. Zrozumienie historycznych mechanizmów konfliktów i źródeł kontrowersji wydaje się koniecznym warunkiem do budowania rozwiązań na przyszłość. Na planie zaś teorii dialogu nie można zapomnieć o propagowaniu kultury wzajemnej tolerancji, wspólnych interesów i racji antropologiczno-społeczno-religijnych na rzecz pełnej wolności religijnej.

Ten drażliwy i często kontrowersyjny zakres jest traktowany niezwykle wybiórczo i powierzchownie przez część zwolenników dialogu. Wydaje się jednak, że dotyka on najbardziej istotnych wymiarów każdej religii, tzn. dotyczących jednostki (wolność osoby) i wspólnot (wolność religijna). W ramach tych badań skupiono się na niżej podanych fenomenach.

Dialog muzułmańsko-katolicki w kontekście praw człowieka

Poszukiwania zdają się potwierdzać tezę, iż istotą relacji muzułmańsko-chrześcijańskich nie jest dialog religijny, tzn. dogmatyczny, ale głównie dialog życia, gdyż nie ustalenia teologów, ale głównie praktyka wpływa na kondycję chrześcijan w świecie islamu i muzułmanów w Europie⁶². W przeciwieństwie do wielu autorów katolickich,

⁶² Por.: K. Kościelniak, *Rozmowy Teofila: Rozmowa A. Dobrzyńskiego OP z ks. Krzysztofem Kościelniakiem - Dlaczego warto zajmować się islamem?*, w: „Teofil – Pismo Kolegium Filozoficzno-Teologicznego Dominikanów” 24 (2006) s. 23–41, <http://teofil.dominikanie.pl/wp-content/uploads/2016/01/NO24.pdf> (dostęp 12.07.2016); *Rozmowa o dialogu chrześcijańsko-muzułmańskim J. Bocheńskiej z ks. prof. Krzysztofem Kościelniakiem*, w: „Tolerancja.pl”, <http://www.tolerancja.pl/?rozмова-z-orientalista-ks.-prof.-krzysztofem-koscielniakiem,101> (dostęp 12.07.2016); *Dialog życia. Rozmowa ks. dr Piotra Gąsiora z ks. prof. Krzysztofem Kościelniakiem*, w: „Niedziela Ogólnopolska” 48 (2006), s. 13–14, <http://www.niedziela.pl/arttykul/80734/nd/Dialog-zycia> (dostęp 18.07.2016); *Co mamy przemilczać?! Z ks. prof. dr. hab. Krzysztofem Kościelniakiem – islamoznawcą, wykładowcą na Papieskiej Akademii Teologicznej – rozmawia*

Historia relacji muzułmańsko-chrześcijańskich

Ukazano przykłady pokojowej koegzystencji chrześcijan i muzułmanów oraz pozytywnego wkładu tych wspólnot dla lokalnych społeczeństw. W Malezji zostały opublikowane badania na temat polskich doświadczeń w zakresie koegzystencji chrześcijan z wyznawcami islamu⁶⁵, a w Jordanii tekst na temat wkładu jordańskich chrześcijan i polskich muzułmanów do ich środowisk życia⁶⁶. Z drugiej strony, przeanalizowano na źródłach również kontrowersyjne dla muzułmanów, a niezwykle bolesne dla chrześcijan fakty, takie jak okoliczności przejścia bazyliki św. Jana Chrzciciela w Damaszku przez muzułmanów (obecnie meczet Umajjadów)⁶⁷, polemiki muzułmańsko-chrześcijańskie⁶⁸, przebieg i konsekwencje muzułmańskiego najeźdu na Rzym w 846 roku⁶⁹, czynniki destrukcyjne chrześcijaństwa

⁶⁵ Por. K. Kościelniak, *Christian-Muslim Relations in Central Europe: The Polish Experience*, w: „Islam and Civilisational Renewal” 4/2 (2013), s. 215–229.

⁶⁶ Por. K. Kościelniak, *The cultural contribution of Polish Muslims and Jordanian Christians to their indigenous societies*, w: „Poland – Jordan – European Union. Aspects of cooperation and mutual experiences of reforms”, Amman 2012, s. 39–48.

⁶⁷ Por.: K. Kościelniak, *The Churches of Damascus according to Ibn 'Asākir (d. 1176). Destruction of the church of St. John the Baptist by Caliph Walid II*, w: „Rocznik Orientalistyczny” 64 (2011), s. 133–139; K. Kościelniak, *Inskrypcja fundacyjna meczetu Umajjadów jako źródło do historii zniszczenia i przejęcia przez muzułmanów bazyliki św. Jana Chrzciciela w Damaszku*, w: „Analecta Cracoviensia” 41 (2009), s. 409–417.

⁶⁸ Por.: K. Kościelniak, *Polemika muzułmańsko-chrześcijańska na podstawie korespondencji przypisywanej kalifowi umajjadzkiemu 'Umarowi II († 720) i cesarzowi bizantyjskiemu Leonowi III († 741)*, w: „Folia Historica Cracoviensia” 8 (2002), s. 97–105; K. Kościelniak, *Dispute about Christ. Christological aspects of the Christian-Islamic polemics from the early ages of Islam based on the correspondence ascribed to Caliph Umar II († 720) and Byzantine emperor Leo III († 741)*, w: „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych Polskiej Akademii Nauk”, t. 66/1, Kraków 2002, s. 81–82.

⁶⁹ Por. K. Kościelniak, *O muzułmańskim najeździe na Rzym i sprofanowaniu Bazylik Papieskich Św. Piotra i Św. Pawła za Murami. Z badań nad militarną ekspansją islamu w średniowieczu*, w: *Ante Deum stantes*, „Facultas Theologica Studia”, t. 7, Kraków 2002, s. 775–787.

na ziemiach islamu przed wyprawami krzyżowymi⁷⁰, ambiwalencję kondycji chrześcijan na ziemiach islamu⁷¹, zniszczenie bazyliki Grobu Pańskiego (1009)⁷². Wreszcie zajęto się obalaniem stereotypów i „czarno-białej” wizji wielu fenomenów takich, jak: dynamizm akulturacji muzułmańsko-chrześcijańskiej w pierwszych wiekach islamu na Bliskim Wschodzie⁷³, zależności kultury i religii na Bliskim Wschodzie w pierwszych wiekach islamu⁷⁴, a przede wszystkim zinterpretowano pochwałę krzyżowców ze strony muzułmanina Ibn Dżubajra (zm. 1217), który chwalił krzyżowców za dobre traktowanie muzułmanów⁷⁵.

W ramach tego rodzaju badań ukazano znaczenie franciszkanów w Ziemi Świętej w epoce mameluckiej⁷⁶, naśladownictwo islamskiej ideologii dżihadu w *Tactica* cesarza Leona VI (886–912) w kontekście

⁷⁰ Por. K. Kościelniak, *Chrześcijaństwo wobec podbojów muzułmańskich do wypraw krzyżowych*, w: *W kręgu cywilizacji Półksiężyca...*, dz. cyt., Kraków 2002, s. 195–207.

⁷¹ Por. K. Kościelniak, *Sytuacja chrześcijan na ziemiach islamu - wczoraj i dziś*, w: *Czy islam jest religią terrorystów...*, dz. cyt., s. 181–192; K. Kościelniak, *Chrześcijaństwo w krakach muzułmańskich*, w: „Tarnowskie Studia Teologiczne” XXIV/1 (2005), s. 15–29.

⁷² Por. K. Kościelniak, *O zburzeniu bazyliki Grobu Pańskiego w Jerozolimie i przesłaniach chrześcijan za panowania kalifa Al-Hakima (996–1021)*, w: *Stromata historica in honorem...*, dz. cyt., s. 123–131.

⁷³ Por. K. Kościelniak, *Dynamizm akulturacji muzułmańsko-chrześcijańskiej w pierwszych wiekach islamu na Bliskim Wschodzie*, w: „Saeculum Christianum” 9 (2001), s. 1–19; K. Kościelniak, *Świadomość ograniczeń kulturowych wśród muzułmanów jako źródło akulturacji muzułmańsko-chrześcijańskiej*, w: *Dialog i akulturacja. Judaizm, chrześcijaństwo i islam*, red. A. Pankowicz, S. Bielański, Kraków 2007, s. 75–88.

⁷⁴ Por. K. Kościelniak, *Akulturacja muzułmańska i arabizacja chrześcijan. Kultura i religia na Bliskim Wschodzie w pierwszych wiekach islamu według Ibn Haldūna (1332–1406)*, w: „Analecta Cracoviensia” 32 (2000), s. 289–306.

⁷⁵ Por.: K. Kościelniak, *Praise of the crusaders' attitude towards Muslims in Ibn Jubayr's chronicle concerning his journey to the East (d. 1217)*, w: „Rocznik Orientalistyczny” 11/1 (2008), s. 44–55; K. Kościelniak, *Pochwała relacji krzyżowców do muzułmanów we wspomnieniach z podróży na Wschód Ibn Dżubajra (zm. 1217)*, w: „Portolana – Studia Mediterranea”, t. 3: *Mare apertum. Przepływ idei, ludzi i rzeczy w świecie śródziemnomorskim*, Kraków 2007, s. 139–150.

⁷⁶ Por. K. Kościelniak, *Znaczenie „Ordo Fratrum Minorum” na Bliskim Wschodzie w epoce mameluckiej (1250–1516)*, w: „W Nurcie Franciszkańskim” 16 (2007), s. 77–84.

zmagani bizantyjsko-muzułmańskich od VII do X wieku⁷⁷, zaprezentowano działalność misyjną kościołów protestanckich na terenie wschodnich prowincji Imperium Osmańskiego w I połowie XIX⁷⁸, wpływy zachodnie na kształtowanie się ustroju Libanu w drugiej połowie XIX wieku⁷⁹. Opublikowano studium historyczno-porównawcze na temat sekularyzacji w ujęciu islamu i katolicyzmu⁸⁰ oraz analizy porównawcze chrześcijaństwa i islamu⁸¹. Wreszcie nieco przypadkowo została odkryta relacja na temat Polaków uprowadzonych jako dzieci do Egiptu (w opisie franciszkanina Antoniego Gonzalesa z 1673 roku)⁸².

⁷⁷ Por.: K. Kościelniak, *Elements of Islamic Ideology of Jihād in Tactica by Emperor Leo VI (866–912) in the Context of the Arab-Byzantine Struggles in the 7th–10th Centuries*, w: *Contacts and Interaction, Proceedings of the 27th Congress of the Union Européenne des Arabisants et Islamisants*, Leuven–Paris–Bristol 2017, s. 245–260; K. Kościelniak, *Naśladownictwo islamskie ideologii džihadu w „Tactica” cesarza Leona VI (866–912) w kontekście zmagani bizantyjsko-muzułmańskich od VII do X wieku*, w: *Byzantina europaea. Księga jubileuszowa ofiarowana profesorowi Waldemarowi Ceranowi*, seria: „Byzantina Lodzensia” 11, Łódź 2007, s. 305–320.

⁷⁸ Por. K. Kościelniak, *Działalność misyjna kościołów protestanckich na terenie wschodnich prowincji Imperium Osmańskiego w I połowie XIX w.*, „*Orientalia Christiana Cracoviensia*” 1 (2009), s. 9–19.

⁷⁹ Por. K. Kościelniak, *Wpływy zachodnie na kształtowanie się ustroju Libanu w drugiej połowie XIX wieku*, w: *Oddziaływanie cywilizacji Śródziemnomorskiej*, seria „*Mare inclitum*” t. 4, Kraków 2009, s. 291–305.

⁸⁰ Por. K. Kościelniak, *Relacja państwo-religia w ujęciu islamu i katolicyzmu. Studium historyczno-porównawcze na temat sekularyzacji*, w: „*Analecta Cracoviensia*” 34 (2002), s. 329–352.

⁸¹ Por.: K. Kościelniak, *Chrześcijaństwo a islam*, w: *Leksykon teologii fundamentalnej...*, dz. cyt., s. 251–256; K. Kościelniak, *Christentum und Islam. Perspektive und Probleme des Dialogs*, Kraków, 2005.

⁸² Por. K. Kościelniak, *Grób Mahometa według relacji Polaków uprowadzonych do Egiptu w opisie franciszkanina Antoniego Gonzalesa z 1673 roku*, w: „*Przegląd Orientalistyczny*” 1–2 (2005), s. 79–85.

Zakres: historia i teologia religii, religioznawstwo

Islam jako zjawisko, w którym są nierozzerwalne (albo trudne do oddzielenia) elementy religijne od tego, co materialne oraz polityczne, jest specyficznym fenomenem na tle innych religii świata. Trudno jednak zrozumieć jego dynamiczny rozwój i napięcia z tym związane w Azji bez pewnego oglądu religii Bliskiego i Dalekiego Wschodu.

Azja, w której w głównej mierze rozwija się islam, stanowi wielką, kolorową mozaikę, ponieważ na tym kontynencie występują niemal wszystkie najważniejsze typy religii współczesnego świata. Kontynent ten reprezentuje zarówno nowoczesne ruchy religijne, jak i religie monoteistyczne oraz politeistyczne.

W nurcie badań religioznawczych rozpoczęto opracowanie serii podręczników z zakresu religioznawstwa pt. *Religie współczesnego Bliskiego i Dalekiego Wschodu*: tom pierwszy omawia złożony obraz zjawiska religii⁸³, tom drugi, obszerny, to 400 stronicowy zarys hinduizmu⁸⁴. Odnośnie do religii starożytnych dokonano analiz porównawczych z zakresu idei męczeństwa w kilku religiach świata⁸⁵. Przedstawiono też kontakty starożytnych Egipcjan z kulturą nomadyczno-arabską⁸⁶ oraz elementy demonologii staroegipskiej w wierzeniach arabskich⁸⁷.

W zakresie teologii religii wydano podręcznik z zakresu katolickiej teologii religii pt. *Chrześcijaństwo w spotkaniu z religiami świata*.

⁸³ Por. K. Kościelniak, *Złożony obraz zjawiska religii*, seria: „Religie współczesnego Bliskiego i Dalekiego Wschodu” 1, Kraków 2014.

⁸⁴ Por. K. Kościelniak, *Hinduizm*, „Religie współczesnego Bliskiego i Dalekiego Wschodu” 2, Kraków 2015, [wyd. 1 Kraków 2015; wyd. 2 Kraków 2016].

⁸⁵ Por. K. Kościelniak, *Męczeństwo – chrześcijańska wyłącznieść?*, w: *Męczeństwo, przeszłość, teraźniejszość, przyszłość*, red. S. Dżydzżyk, Kraków 2012, s. 67–93.

⁸⁶ Por. K. Kościelniak, *Kontakty starożytnych Egipcjan z kulturą nomadyczno-arabską*, w: „Nowy Filomata” 4 (2001), s. 273–282.

⁸⁷ Por. K. Kościelniak, *Elementy demonologii staroegipskiej w wierzeniach arabskich*, w: „Polonia Sacra” 4/48 (1999), s. 83–92.

*Podstawy religioologii. Prezentacja najważniejszych religii świata. Wyraźnie ukazane różnice. Uniwersalizm i wyjątkowy charakter chrześcijaństwa. Problem sekt. Wybór tekstów źródłowych z komentarzami*⁸⁸. W latach 1998–1999 podjęta została współpraca w wydaniu dwóch podręczników z zakresu teologii fundamentalnej, w których zostały opublikowane rozdziały dotyczące religii świata i ateizmu⁸⁹.

Zakres: biblistyka

Publikacje z tego zakresu pochodzą przede wszystkim ze wczesnego okresu aktywności naukowej; dotyczą głównie demonologii biblijnej. Została opublikowana monografia na temat zła osobowego w Biblii⁹⁰, egzegezy fragmentów Ewangelii Jana, gdzie występuje określenie ἀρχων τοῦ κόσμου τούτου („władca tego świata”)⁹¹. Przebadano powiązania terminologii demonologii biblijnej z innymi starożytnymi kulturami⁹² oraz polemizowano z tezą Geralda

⁸⁸ Por. K. Kościelniak, *Chrześcijaństwo w spotkaniu z religiami świata. Podstawy religioologii. Prezentacja najważniejszych religii świata. Wyraźnie ukazane różnice. Uniwersalizm i wyjątkowy charakter chrześcijaństwa. Problem sekt. Wybór tekstów źródłowych z komentarzami*, Kraków 2002.

⁸⁹ Por. K. Kościelniak (współautor), *Religie świata a chrześcijaństwo*, Kraków 1998; K. Kościelniak (współautor), *Człowiek – filozofia – Bóg*, Kraków 1999, s. 19–40.

⁹⁰ Por. K. Kościelniak, *Zło osobowe w Biblii. Egzegetyczne, historyczne, religioznawcze i kulturowe aspekty demonologii biblijnej*, Kraków 2002.

⁹¹ Por.: K. Kościelniak, *Sąd Ducha Świętego – Egzegeza i teologia* J 16, 8–11, w: „Collectanea Theologica” 69 (1999), s. 5–21; K. Kościelniak, *Sens ironiczny określenia „Władca tego świata” w Ewangelii św. Jana*, w: „W Nurcie Franciszkańskim” 8 (1999), s. 47–57; K. Kościelniak, *Sąd nad światem i uwielbienie Chrystusa – egzegeza i teologia* J 12, 28–31, w: „W Nurcie Franciszkańskim” 9 (2000), s. 7–15.

⁹² Por.: K. Kościelniak, *Implikacje ugaryckiej etymologii Belzebuba w Nowym Testamencie*, w: „Polonia Sacra” 5/49 (1999); K. Kościelniak, *Złe duchy w Biblii i Koranie – wpływ demonologii biblijnej na koraniczne koncepcje szatana w kontekście oddziaływań religii starożytnych*, Kraków 1999.

Messadié'go o zapożyczeniu całej demonologii biblijnej z demonologii perskiej⁹³. Obok demonologii zajęto się egzegezą Modlitwy Pańskiej i kilku innych fragmentów Nowego Testamentu w kontekście ich zapożyczeń w tradycji muzułmańskiej⁹⁴.

Zamiast zakończenia: w hołdzie mistrzom i wszystkim,
którzy wspierali i towarzyszą na drodze zgłębiania Orientu

Wypada złożyć wyrazy wdzięczności wszystkim, którzy się przyczynili do wsparcia niniejszych badań orientalistycznych. Im wszystkim należy się wdzięczność za to, co w tym dorobku jest dobrego, natomiast błędy są dziełem piszącego.

Źródła inspiracji do powyższych badań dostarczyły i nadal dostarczają wsparcie i pomoc wybitnych naukowców, których spotyka się na drodze życia. Nie bez znaczenia jest pasja i ciekawość Bliskiego i Dalekiego Wschodu.

Patrząc na zakres wykonanych prac, wypada podkreślić znaczenie mistrzów na różnych etapach życia. W pierwszym rzędzie pragnę wskazać na pomoc niezapomnianego o. prof. Augustyna Jankowskiego OSB (1916–2005) podczas studiów na Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie (magisterium *Sens teologiczny określenia o ἀρχων του κόσμου τουτου w Ewangelii św. Jana*, 1991⁹⁵). Jego zasługą

⁹³ Por. K. Kościelniak, *Czy biblijna nauka o złych duchach jest zapożyczona z demonologii perskiej?*, w: „W Nurcie Franciszkańskim” 10 (2001), s. 47–56.

⁹⁴ Por. K. Kościelniak, „Modlitwa Pańska” w tradycji muzułmańskiej. *Egzegetyczno-teologiczne studium porównawcze: Mt 6, 9–13 a hadis Abū Dāwūda, Tibb, 19 bāb: Kayfa ar-ruqa*, w: „Collectanea Theologica” 71 (2001), s. 119–127 [recenzja tekstu: “International Review of Biblical Studies” 48 (2001–2002), s. 385]; K. Kościelniak, *Tradycja muzułmańska na tle akulturacji chrześcijańsko-islamskiej od VII do X wieku. Geneza, historia i znaczenie zapożyczeń nowotestamentowych w hadisach*, Kraków 2001.

⁹⁵ Magisterium z teologii biblijnej 1991: *Sens teologiczny określenia o ἀρχων του κόσμου τουτου w Ewangelii św. Jana* pod kierunkiem o. prof. dr. hab. Augustyna Jankowskiego OSB (1916–2005); wyróżnione, opublikowane, publikacje otrzymały międzynarodowe recenzje. Por.: *Sąd Ducha Świętego – Egzegeza i teologia* J 16, 8–11,

jest uczenie uczniów metody literacko-krytycznej, historyczno-krytycznej i teologicznej, umiłowanie źródeł, poprawności faktów, zapisów oraz akrybii. Ta rzetelna metodologia okazała się nieocenioną pomocą w dalszych studiach orientalistycznych. Z kolei pod okiem ks. prof. Łukasza Kamykowskiego (ur. 1951) postępowano uwrażliwienie na dynamizm współczesnego Kościoła i dialog (licencjat kościelny – w pragmatyce kościelnej stopień wyższy od magisterium – pt. *Dialog z ateistami według Henri de Lubaca na tle ewolucji stosunku Kościoła do niewierzących*, 1992⁹⁶).

To właśnie dzięki temu Mistrzowi narodziło się zainteresowanie islamem i językiem arabskim oraz możliwości studiowania tych fenomenów najpierw w Instytucie Filologii Orientalnej UJ (1995–1996), a następnie w *Ruprecht Karls Universität Heidelberg* (Niemcy), w *Institut für Sprachen und Kulturen des Vorderen Orients* (1996–1997)⁹⁷, gdzie powstawała dysertacja doktorska. Praca ta pt. *Wpływ demonologii biblijnej na koraniczne koncepcje szatana w kontekście oddziaływań religii starożytnych* została napisana pod kierunkiem ks. prof. dr hab. Łukasza Kamykowskiego i promotora pomocniczego, nieodżałowanego śp. Raifa Georges Khoury'ego (1936–2017) z zakresu

w: „Collectanea Theologica” 69 (1999,) s. 5–21; *Sens ironiczny określenia „Władca tego świata” w Ewangelii św. Jana*, w: „W Nurcie Franciszkańskim” 8 (1999), s. 47–57; *Sąd nad światem i uwielbienie Chrystusa – egzegeza i teologia J 12*, 28–31, w: „W Nurcie Franciszkańskim” 9 (2000), s. 7–15. Recenzje w: „New Testament Abstracts” /Cambridge/; „International Review of Biblical Studies” /Leiden–Boston/; por. „New Testament Abstracts” /Cambridge/ 44 (3/2000), s. 488; „International Review of Biblical Studies” /Leiden–Boston/ 48 (2001–2002), s. 385.

⁹⁶ Licencjat w pragmatyce uczelni papieskich nie jest stopniem zawodowym, lecz stopniem naukowym wyższym od stopnia magistra; tylko magistry-licencjaci dopuszczani są do rygorozum doktorskiego. Praca pt. *Dialog z ateistami według Henri de Lubaca na tle ewolucji stosunku Kościoła do niewierzących* pod kierunkiem ks. prof. dr. hab. Łukasza Kamykowskiego (ur. 1951), częściowo opublikowana; por. *Człowiek – filozofia – Bóg*, Kraków 1999, s. 19–40.

⁹⁷ Por. *The Final Conferance of the Mobility Joint European Project – Tempus PHARE, Student Mobility for the Study of Religious Interaction: CHRISTIANITY – JUDAISM – ISLAM*, Kraków 1998, s. 119.

Islamwissenschaft przy wydatnym wsparciu prof. Stefana Mario Maula (ur. 1958, *Assyriologie*).

Od studiów w Heidelbergu różne badania orientalistyczne stały się pasją i jednym z celów życia piszącego. Ta wewnętrzna siła sprawiła, że – nie bez trudności – podjęta została kontynuacja żmudnych studiów orientalistycznych i naukowego rozwoju. Pierwszym zadaniem było pogłębienie znajomości języka arabskiego, islamu i chrześcijaństwa orientalnego w *Pontificio Istituto di Studi Arabi e d’Islamistica: Arabic Study Centre Cairo* (PISAI) – Egipt (1997–1998) oraz *Franciscan Center of Christian Oriental Studies*, Cairo – Egipt (1997–1998)⁹⁸. Nie można nie wspomnieć tutaj wielkiej klasy misjonarza i nauczyciela śp. o. Alberta Modonesiego (1942–2018), dzięki któremu zaistniała możliwość studiowania w świetnej uczelni prowadzonej przez oo. Kombonianów (PISAI). Brzmi to dziwacznie (bo jak, nie mając doktoratu, pisać rozprawę habilitacyjną?!), ale właśnie wtedy, równocześnie z ostatnimi korektami rozprawy doktorskiej, powstawała monografia habilitacyjna z zakresu tradycji muzułmańskiej dzięki genialnej inspiracji zaczerpniętej z wykładów o islamie prowadzonych przez śp. o. prof. Christiaana van Nispena SJ (1938–2016). Na marginesie warto wspomnieć, że ten wielki uczyony z Holandii imponował studentom zaangażowaniem na rzecz dialogu, gdy w sutannie wędrował do meczetów na zaproszenie immamów, by wyjaśniać muzułmanom zawile kwestie chrystologiczne. Jakże nie wspomnieć o. Vinzenta Mistriha OFM (ur. 1935), dzięki którego radom udało się pogłębić wiele tematów związanych z relacjami orientalnego chrześcijaństwa i islamu. To on pozwolił piszącemu zamieszkać przy *Franciscan Center of Christian Oriental Studies* w kairskim klasztorze w dzielnicy Ataba. Doktorat z teologii z zakresu religiologii

⁹⁸ Por. International Institute of Advanced Islamic Studies (IAIS) Malaysia, Kuala Lumpur, Krzysztof Kościelniak, w: <http://www.iais.org.my/e/index.php/events-sp-1744003054/past-events/386-public-lecture-christian-muslim-relations-in-eastern-europe.html> (dostęp 10.07.2016).

(teologii fundamentalnej; 1999: WT, PAT⁹⁹) przyczynił się do możliwości prowadzenia wykładów na WT PAT. Niemniej rozwój badań orientalistycznych okazał się bardziej owocny i w pełni profesjonalny poza WT. Habilitacja z nauk humanistycznych z zakresu historii Orientu 2001 przeprowadzona była na Wydziale Historii i Dziedzictwa Kulturowego, PAT (obecnie UPJPII)¹⁰⁰. Po niej otwały się nowe możliwości badawcze np. pobyt naukowy w Syrii (2002–2003): Arabic Teaching for Non-Arabic Speakers – Ministry of Education SAR – Damascus oraz Institut Français d'Etudes Arabes de Damas¹⁰¹. Przewód profesorski 2004/2005 miał już miejsce na Uniwersytecie Jagiellońskim (Wydział Historii, Uniwersytet Jagielloński¹⁰²), z którym związałem się ściśle od 2004 roku. Życie pisało zresztą ciągle nowy scenariusz pobytów naukowych i badawczych, m.in. w Syrii (kilkanaście razy 2004–2011), w Rzymie (styczeń–luty 2000), Polinezji Francuskiej (sierpień–wrzesień 2001), Londynie (2005/2006), Nowej

⁹⁹ Doktorat pt. *Wpływ demonologii biblijnej na koraniczne koncepcje szatana w kontekście oddziaływań religii starożytnych* napisany pod kierunkiem ks. prof. dr. hab. Łukasza Kamykowskiego (konsultowany z profesorami Ruprecht Karls Universität w Heidelbergu: prof. Raif Georges Khoury [1936–2017] – Islamwissenschaft, Stefan Mario Maul [ur. 1958] – Assyriologie), opublikowany. Por. *Złe duchy w Biblii i Koranie – wpływ demonologii biblijnej na koraniczne koncepcje szatana w kontekście oddziaływań religii starożytnych*, Kraków 1999, recenzje: „New Testament Abstracts” /Cambridge/ 44 (3/2000), s. 626; „Ateneum Kapłańskie” /Włocławek/ 2 (2000), s. 389; „Ruch Biblijny i Liturgiczny” /Kraków/ 56 (2003), s. 150–153; „Warszawskie Studia Teologiczne” /Warszawa/ 12 (1999), s. 341–342; „Nomos” 6/27 (1999), s. 174–177; *The Final Conferance of the Mobility Joint European Project – Tempus PHARE, Student Mobility for the Study of Religious Interaction: CHRISTIANITY – JUDAISM – ISLAM*, Kraków 1998, s. 119.

¹⁰⁰ Na podstawie dorobku naukowego i monografii *Tradycja muzułmańska na tle akulturacji chrześcijańsko-islamskiej od VII do X wieku. Geneza, historia i znaczenie zapożyczeń nowotestamentowych w hadisach*, Kraków 2001.

¹⁰¹ Studia j. arabskiego i kwerenda źródeł w *Arabic Teaching for Non-Arabic Speakers – Ministry of Education SAR – Damascus* oraz w *Institut Français d'Etudes Arabes de Damas*. Por. Krzysztof Kościelniak, w: *Oxford Encyclopedia – Osobistości Rzeczypospolitej Polskiej*, Londyn 2016, s. 555–556.

¹⁰² Na podstawie dorobku naukowego i monografii *Grecy i Arabowie. Historia Kościoła melkickiego (katolickiego) na ziemiach zdobytych przez muzułmanów (634–1516)*, Kraków 2004.

Zelandii (styczeń–wrzesień 2008: Auckland, Christchurch). Związane one były bądź z pogłębianiem znajomości języków bądź badaniami, np. mniejszości muzułmańskich w Xinjiāng (Chiny, sierpień–wrzesień 2012) i Yala, Pattani, Narathiwat (południowa Tajlandia, wrzesień 2013) oraz mniejszości religijnych w Turcji (sierpień 2013, wrzesień 2015). W roku akademickim 2016–2017 wiedza islamistyczna i historyczna została wykorzystana na Tajwanie¹⁰³, gdzie poproszono piszącego o prowadzenie 6 kursów wykładów na dwóch uczelniach: Tamkang University (cały etat) i Fu Jen University.

Wypada złożyć szczególne podziękowania wszystkim, którzy pragną wykorzystać niniejsze badania i doświadczenie piszącego w pracy na Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II w Krakowie, szczególnie zaś o. prof. Andrzejowi Napiórkowskiemu, dzięki któremu istnieje możliwość dzielenia się swymi przemyśleniami w ramach Katedry Eklezjologii.

Wdzięczność należy się wszystkim tym, którzy uznają ową pracę za wartościową, zapraszając piszącego w roli eksperta na międzynarodowych forach, np. w Wenecji (Kongres parlamentarzystów Unii Europejskiej *EPP Group*)¹⁰⁴, w Katarze (*Doha International Center for Interfaith Dialogue*)¹⁰⁵, w Jordanii (*Al-Rai Center for Studies*,

¹⁰³ Badania: *The future of the Vatican-Taiwanese relations in the context of the triangular negotiations between Taiwan, the Vatican and the People's Republic of China.*

¹⁰⁴ *Forms of dialogue supporting tolerance. Human rights in the context of inter-religious dialogue*, wykład wygłoszony podczas międzynarodowej konferencji *An Identity of Values for Europe. Dialogue between the EPP Group and Churches and Religious Institutions*, Venice, Italy 20.11.2009. Por. *Lissabon-Vertrag: Religionsvertreter und EU-Politiker vereinbaren intensivere Zusammenarbeit. Vertreter verschiedener Religionen und christdemokratische EU-Politiker haben eine engere Zusammenarbeit in zahlreichen Politikfeldern vereinbart*, w: http://www.jesus.de/no_cache/druckansicht/blickpunkt/detailansicht/ansicht/religionsvertreter-und-eu-politiker-vereinbaren-intensivere-zusammenarbeit160173.html (dostęp 18.07.2016).

¹⁰⁵ Prowadził sesję *Enhancing the education system to build a religiously balanced international society* podczas *8th Annual Doha Conference on Interfaith Dialogue*, Doha (Katar) 18.10. 2010. Por. M. Rzepka, *8th Doha Conference on Interfaith Dialogue*, w: „*Vita Academica*” 6 (60) 2010, s. 26.

Jordan Europe Business Association)¹⁰⁶, w Chińskiej Akademii Nauk¹⁰⁷, w Malezji (*Islamic Science University of Malaysia*)¹⁰⁸, w Singapurze (*Interdisciplinary Circle of Science, Arts and Innovation*)¹⁰⁹ i w Sewilli (*V World Congress for Middle Eastern Studies – WOCMES 2018*)¹¹⁰. Należy wyrazić wyrazy wdzięczności tym, którzy umożliwili wymianę myśli i podzielenia się niniejszymi badaniami na forum ok. 120 konferencji i spotkań naukowych, gdzie autor wygłosił referaty w języku polskim, angielskim, francuskim, arabskim i niemieckim w wielu krajach świata oraz za możliwość uwrażliwiania opinii publicznej na wiele trudnych tematów w ramach kilkudziesięciu wywiadów¹¹¹.

¹⁰⁶ Referat *The new EU economic strategy towards Arab countries*, międzynarodowe forum ekonomiczne *Future relations between Poland and the Arab World*, Al-Rai Center for Studies, Amman, 13.05.2013. Uczestnik dyskusji Jordan Europe Business Association (JEBA) 14.05.2013. Por. Embassy of the Republic of Poland, *Seminar on the Future of Polish-Arab Relations*, w: https://www.msz.gov.pl/en/p/amman_jo_a_en/seminar_on_the_future_of_polish_arab_relations;jsessionid=E5C278B7C6408FB6B-51411FCE393B0CC.cmsap1p?printMode=true (dostęp 22.07.2016); https://www.academia.edu/18382115/The_new_EU_s_economic_strategy_towards_Arab_countries (dostęp 12.07.2016).

¹⁰⁷ Dyskusja panelowa na temat możliwości zawarcia porozumienia Chin z Watykanem, Chińska Akademia Nauk (Pekin, 12.2014), por. *Zebranie Rady Programowej Instytutu Konfucjusza*, w: http://www.instytutkonfucjusza.uj.edu.pl/o-nas/wydarzenia/-/journal_content/56_INSTANCE_AU4eZjath03x/30304575/36664542 (dostęp 12.07.2016).

¹⁰⁸ Wykład pt. *Faith Dialogue in the contemporary Muslim-Christian relationship. Polish experience* wygłoszony na Islamic Science University of Malaysia (Universiti Sains Islam Malaysia), Kuala Lumpur dn. 30.08.2012. Por. International Institute of Advanced Islamic Studies (IAIS) Malaysia, Kuala Lumpur, Krzysztof Kościelniak, w: <http://www.iais.org.my/e/index.php/events-sp-1744003054/past-events/386-public-lecture-christian-muslim-relations-in-eastern-europe.html>, (dostęp 10.07.2016).

¹⁰⁹ Prowadzenie sesji i wykład pt. *Neoplatonic Elements in the Conference of the Birds of Attar Nishapuri (c. 1145-1221)*, The 10th International Conference on Language, Literature, Culture and Education (ICLLCE), Singapore 23rd–24th March 2018, w: <https://icsai.org/icllce10/presentation-schedule/> (dostęp 03.04.2018).

¹¹⁰ The ideological aspects of Russian involvement in the Syrian Civil War (2011–2018) zostaną ukazane podczas V World Congress for Middle Eastern Studies (WOCMES 2018) w Sewilli 16–22.07.2018.

¹¹¹ Por. np. *Rozmowy Teofila: Rozmowa A. Dobrzyńskiego OP z ks. Krzysztofem Kościelniakiem – Dlaczego warto zajmować się islamem?*, w: „Teofil – Pismo Kolegium

Niezwykle cenne i mobilizujące dla autora jest członkostwo w organizacjach naukowych: L'Union Europeene des Arabisants et Islamisants (UEAI)¹¹²; Komisji Orientalistycznej PAN¹¹³ (w latach 2011–2014 w Prezydium Komisji Orientalistycznej PAN¹¹⁴); Towarzystwa Naukowego Australii, Nowej Zelandii i Oceanii¹¹⁵; Stowarzyszenia Teologów Fundamentalnych w Polsce¹¹⁶ i Polskiego Towarzystwa Teologicznego (Seksja Teologii i Sekcja Historii Kościoła)¹¹⁷.

Za szczególnie zobowiązujące uważam wszystkie krytyczne opracowania wyżej przedstawionego dorobku naukowego¹¹⁸. Nade wszyst-

Filozoficzno-Teologicznego Dominikanów” 24 (2006), s. 23–41, <http://teofil.dominikanie.pl/wp-content/uploads/2016/01/NO24.pdf> (dostęp 12.07.2016); *Rozmowa o dialogu chrześcijańsko-muzułmańskim J. Bocheńskiej z ks. prof. Krzysztofem Kościelniakiem*, w: „Tolerancja.pl”, <http://www.tolerancja.pl/?rozmowa-z-orientalista-ks.-prof.-krzysztofem-koscielniakiem,101> (dostęp 12.07.2016); *Dialog życia. Rozmowa ks. dr Piotra Gąsiora z ks. prof. Krzysztofem Kościelniakiem*, w: „Niedziela Ogólnopolska” 48 (2006), s. 13–14, <http://www.niedziela.pl/artukul/80734/nd/Dialog-zycia> (dostęp 18.07.2016); *Co mamy przemilczać?! Z ks. prof. dr. hab. Krzysztofem Kościelniakiem – islamoznawcą, wykładawcą na Papieskiej Akademii Teologicznej – rozmawia ks. Piotr Gąsior*, w: „Niedziela Ogólnopolska” 43 (2006), s. 18–19, <http://www.niedziela.pl/wydruk/80381/nd> (dostęp 12.07.2016).

¹¹² Por. *26th Congress Union Européenne des Arabisants et Islamisants*, w: http://www.schwabe.ch/uploads/media/booklet_ueai26.pdf (dostęp 18.07.2016).

¹¹³ Por. *Skład Komitetu Nauk Orientalistycznych PAN kadencja 2015–2018*, w: <http://www.kno.pan.pl/index.php/skad> (dostęp 12.07.2016).

¹¹⁴ Por. *Prezydium Komitetu Nauk Orientalistycznych PAN kadencja 2011–2014*, w: <http://www.kno.pan.pl/index.php/prezydium> (dostęp 10.07.2016).

¹¹⁵ Por. *Towarzystwo Naukowe Australii, Nowej Zelandii i Oceanii*, w: <http://anzora.org/info/> (dostęp 12.07.2016).

¹¹⁶ Por. *XI Zjazd Stowarzyszenia Teologów Fundamentalnych w Polsce*, w: <http://www.diecezja.rzeszow.pl/2015/09/xi-zjazd-stowarzyszenia-teologow-fundamentalnych-w-rzeszowie/> (dostęp 12.07.2016).

¹¹⁷ Por. *Sprawozdanie prezesa Polskiego Towarzystwa Teologicznego za rok 2015*, w: <http://ptt.net.pl/home/view/2016/2/23> (dostęp 22.07.2016).

¹¹⁸ Por.: *Oxford Encyclopedia – Osobistości Rzeczypospolitej Polskiej* – hasło: Krzysztof Kościelniak, Londyn 2016, s. 555–556 (dorobek K. Kościelniaka do 2016); شونايه، ٤٣-٦٩، *تجددولوبلا تيندر لآ تاقلعا قانآ رمتؤم، اينولوب يه تيملاسلا و تيمرعلا تاسار دلا، ي كسناد ن: ام ع*, ٤٣-٦٩، *٢٠١٠ لولآ نوناك ١٥، ٢٠١١ ندرآل ةعماجلا*، opis dorobku islamistycznego ks. prof. K. Kościelniaka, s. 70; J. Hauziński, *Badania nad dziejami świata islamu w Polsce po 1945*

ko zaś należy podkreślić wsparcie dla tego rodzaju badań, którego udzielali śp. ks. kard. Franciszek Macharski (1927–2016), ks. kard. Stanisław Dziwisz (ur. 1939) i ks. arcybiskup Marek Jędraszewski (ur. 1949).

* * *

Wydaje się, że czytelnik rozumie konieczność wnikliwych, dogłębnych badań orientalistycznych, które zawsze obalają różnorodne uproszczenia na temat islamu. Analizy źródeł tej religii wskazują bowiem, że radykalne rozumienie szariatu jest wtórne w stosunku do Koranu. Zatem lepiej unikać spostrzeżeń typu „co islam zrobił z muzułmanami” na rzecz stwierdzenia „co poszczególne grupy muzułmanów czynią z islamem”.

roku, w: *Szkice z dziejów polskiej orientalistyki*, t. 5, red. T. Majda, Warszawa 2010, s. 69–70 (omówienie zasadniczych osiągnięć K. Kościelniaka w badaniach nad historią islamu i chrześcijaństwa orientalnego do 2008); K. Kaucha, *Kościelniak Krzysztof*, w: *Leksykon teologii fundamentalnej...*, dz. cyt., s. 653–654 (omówienie zasadniczych osiągnięć naukowych K. Kościelniaka do 2001); International Institute of Advanced Islamic Studies (IAIS) Malaysia, Kuala Lumpur, *Krzysztof Kościelniak*, w: <http://www.iais.org.my/e/index.php/events-sp-1744003054/past-events/386-public-lecture-christian-muslim-relations-in-eastern-europe.html> (dostęp 10.07.2016); Polska Bibliografia Naukowa PBN, *Krzysztof Kościelniak* (kompletny wykaz opublikowanych prac naukowych Krzysztofa Kościelniaka), w: <https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/persons/1552146/> (dostęp 12.04.2018).